

МАТЕРІЯ (від лат. *materia* — речовина) — категорія для означення об'єктивної реальності, незалежного від свідомості буття. В історії філософії категорія «М.» мала різний зміст. Початкові неоднозначні уявлення про М. як речовину (вода, повітря, вогонь тощо), яка є підвалиною різноманіття плин. світу сущого, призвели до питання: чи існує М. взагалі і якщо існує, то як самот. сутність поза одинич. речами чи лише як можливість останніх? Давньогрец. філософ Платон увів уявлення про безформне середовище (що пізніше назвуть М. *hyle*), яке визначав по-різному: «сприймаючий першопочаток», «годувальниця», «мати». Він розрізняв незриму, позбавлену форми, первинну М. як чисте становлення і вторинну — чуттєво оформлену, рухому і плинну. Чиста ідея — первинна (чиста) М.; вторинна (чуттєво-плинна) М. — така структура платонів. світопородження, де ідея є дещо раціональне і вільне, а М. — необхідне й неминуче. Пізніше грец. філософ Плотін зазначав, що потреба у понятті «М.» з'являється лише там, де відбувається процес виникнення одного явища з іншого. Значну увагу проблемі М. приділяв рим. християн. теолог А. Августин. М. у нього є суціл. невизначеністю: вона одночасно «ніщо» і «дещо», «є» й «не є», повна відсутність форми і спроможність приймати різні форми; антиноміч. характер М. обумовлює й антиномічність уявлень про неї: її впізнаєш, не розуміючи, що це таке. Зрештою, він вважав М. створеною Богом. У Новий час М. ототожнювали з мех. субстратом (франц. філософи П. Гольбах і К.-А. Гельвецій), саморухомою сутністю (ірланд. філософ Дж. Толанд, нідерланд. філософ Б. Спіноза). Англ. філософ Дж. Берклі виступав із критикою поняття «М.» на тій підставі, що люд. сприйняття здатне дати уявлення про окремі речі, але не про їхній заг. речовин. субстрат. Якісно новий аспект у розуміння М. вніс **марксизм**, який, виходячи з матеріаліст. розуміння історії, звернув увагу на нередукованість М. до природн., зокрема фіз. явищ і речей, оскільки і суспільство, незважаючи на те, що люди у ньому діють, спираючись на свідомість і розум, розвивається за своїми влас., об'єктив. законами і в реал. житті суб'єктив. та об'єктив. моменти нерозривно пов'язані. Нім. мислитель Ф. Енгельс заперечував існування «М. як такої» поза її конкрет. проявами, розглядав М. як суперечливу, рухому єдність усього сущого. **В. Ленін** піддавав критиці спроби інтерпретувати відкриття у фізиці на межі 19–20 ст. як доказ можливості «зникнення М.». Він визначав М. як категорію для позначення об'єктив. реальності, котра дана у відчуттях, відбивається ними, але існує незалежно від них. З'ясування сутності М. відбувалося в історії філософії та науки і під час розгляду окремих питань: М. і субстанція; М. і свідомість (дух); М.,

простір і час; види і форми руху М. тощо. Матеріалісти ототожнювали М. з об'єктив. і самот. дійсністю, субстанцією, універсумом, буттям. Ідеалісти розглядали її переважно як субстрат, неістинну, минущу буттєвість, що не має самот. значення поза певним ідеал. чинником або відіграє негат. роль пасив. опору позитив. духов. інтенціям. Окремо варто звернути увагу на розвиток уявлень про М. у фізиці, де це поняття складалося зі становленням експерим. природознавства 17 ст. й істотно відрізняється від традиц. онтол. розуміння. Для італ. математика й природознавця Галілео Галілея первісні якості М. — її арифмет. (обчислення), геом. (форма, величина, положення, дотик) і кінемат. (рухливість) властивості. У класич. механіці англ. фізика І. Ньютона осн. властивості М. — інерція (здатність зберігати стан спокою чи рівномір. прямоліній. руху) та тяжіння (здатність важких мас взаємно притягуватися за законом **гравітації**). М. протиставляють енергію — здатність виконувати мех. роботу (тобто виявляти силу в русі). Ін. ознаки М.: збереження **маси** у всіх фіз. і хім. процесах, тотожність інерт. і гравітац. мас, відмінність М. від простору й часу. На поч. 20 ст. поняття «М.» як носія маси, відмінного від сили та енергії, з одного боку, від простору і часу, з іншого, розхитується. У **відносності теорії** маса вже не є ні інертною, ні мірилом інерції, ні джерелом гравітації. У сучас. фізиці формою існування М. є простір і час. Власне М. — не тільки речовина, оскільки має й ін. форми (напр., різноманітні види випромінювання, фундам. частинки). Розвиток уявлень про М. та закони її руху виявляють нерозрив. зв'язок між її будовою та рухом. Пізніше 20 ст. було пов'язане, з одного боку, із намаганням редуктив. матеріалізму звести псих. процеси до фізичних і функціонально-кібернетичних, а з другого — з критикою редукціонізму, зокрема **фізикалізму**, і розробленням уявлень про структурно емерджентну природу М. (крит. реалізм амер. філософа В. Селларса та ін.). Пробудження в останні десятиліття 20 ст. інтересу до нестійких і нерівноваж. процесів у природн. науках (**катастроф теорія, синергетика**), що спостерігаються і в сфері сусп. життя (проблеми геополіт. ризиків і заг.-цивілізац. динаміки, бурхливий розвиток **конфліктології**, стратегії переход. процесів і кризових станів) висуває на чільне місце питання трансформацій, межовості матеріал. процесів та проблему збереження їхньої самоідентичності. У цьому вимірі М. постає як «повнота», у якій відсутні абсолютно стійкі і незмінні утворення (речі, структури, рівні, відношення), актуальне перебуває в єдності з потенційним, а їхнє взаємоперетворення постає як перманент. процес оновлення дійсності; де неявне стає явним і навпаки.

Так зрозуміла М. перебуває у постій. метаморфозах і виступає як буття, у якому все нерозривно пов'язане, зокрема тілесне й психологічне, матеріальне і духовне. Зважаючи на це, сутністю М. як буття треба вважати те, що воно, постійно розгортаючись у собі, залишається тотожним собі, — виступає як *тотальність*. Отже, все, що відбувається у бутті, відповідає принципам реал. тоталогенезу, а не абстракції, яку досі називають М. Зазначений новий підхід набув розвитку в останні 20 р. у сучас. постнекласич. методології — метафізиці тотальності (тоталогії). Перехід від розуміння М. як лише частини буття до розуміння її як буттєвої тотальності зумовив якісно новий крок у подоланні старих проблем. У буттєвій тотальності долається несумісність М. і духу, матеріального й ідеального, тілесного і психічного, хоч сама ця тотальність перебуває у постій. русі — тоталогенезі. Нова картина буття дозволяє також по-іншому подивитися на попередні розрізнені спроби філософів зняти опозиції психологічного й фізичного, духу і М., суб'єкта й об'єкта. Тоді критики цих спроб розглядали їх як невдалі («нейтрал. елементи досвіду» австр. філософа Е. Маха, «ціле» пд.-афр. філософа Я.-К. Сметса, «царина сутності» амер. філософа Дж. Сантаяни, «Бог» нім.-амер. філософа П. Тилліха, «думка про ...» нім. філософа Е. Гуссерля, «дике

Буття» франц. філософа М. Мерло-Понті та ін.). Сьогодні завдяки переосмисленню категорії М. через призму категорії тотальності ці істор. «невдачі» насправді варто розглядати як провісники істини.

Рекомендована література

1. Вислобоков А. Д., Грибанов Д. П. Материя и формы ее существования. Москва, 1976;
2. Вдовиченко Г. Г. Материя и основные формы ее существования. К., 1977;
3. Кучевский В. Б. Анализ категории «материя». Москва, 1983;
4. Научная картина мира. Логико-гносеологический аспект: Сб. науч. тр. К., 1983;
5. Методологические аспекты естественно-научных исследований: Сб. науч. тр. К., 1985;
6. Кизима В. В. Начала метафизики тотальности // Постнеклассика: философия, наука, культура. С.-Петербург, 2009 (співавт.); Його ж. Космология с позиции представлений о бытии как о тотальности // ВФ. 2015. № 6.

В. В. Кизима

Бібліографічний опис:

Матерія / В. В. Кизима // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-66971>. — Останнє поновлення : 2025.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України (докладніше).